

HERALDISK TIDSSKRIFT

BIND 2 • NR 17 • 1968 • SIDE 303–311

Våbengrupper, similarisering og
undervasallitet i dansk senmiddelalder
Af Troels Dahlerup

SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Heraldisk Selskab • Heraldininen Seura • Skjaldfræðafélagið

Heraldisk Selskap • Heraldiska Sällskapet

Våbengrupper, similarisering og undervasallitet i dansk senmiddelalder

Af Troels Dahlerup

DA Heraldisk Tidsskrift nu gentagne gange har berørt spørgsmålet om våbengrupper¹⁾, må det være en adelshistoriker tilladt at bringe sit, ganske vist ret specielle bidrag til dette fascinerende emne. Takket være Ernst Verwohlts undersøgelser ved vi nu, at der i det 15. århundrede Danmark fandtes en heroldorganisation²⁾, hvorfor vi må slutte, at heraldikken stod under et vist opsyn fra oven, d.v.s. at den i det følgende påviste udvikling næppe kan være tilfældig, men snarest skyldes et princip. Fra denne tid stammer vore ældste adelsbreve, der fra ca. 1420 ikke blot omtaler de sociale og økonomiske privilegier, som adlingen indebar, men som også tildeler den pågældende et våben med skjold og hjelm, i ikke få tilfælde ved at lade adelsdiplomet ledsages af en våbentegning.

Desværre er der alt for få adelsbreve bevaret til, at vi med nogenlunde sikkerhed kan fastslå, efter hvilke retningslinier denne våbentildeling foregik, altså efter hvilke principper datidens herold-kollegium arbejdede, dog med een markant undtagelse: langt de fleste af de tidligste danske adelsbreve (frem til 1459 henved tre fjerdedele) udstedtes af kongen *på foranledning*, om ikke ligefrem på forbøn, af en højadelmand (eller evt. en højadelig biskop), og i så fald var det gerne tilfældet, at den nyadlede modtog sin velynders våben, det være sig slavisisk kopieret eller i brisure.

På grundlag af Nyt Dansk Adelsleksikon kan vi opstille følgende liste over adelsbreve, udvirket gennem en højadelig »sponsor«s forbøn, med dennes våben:

- 1418 Vinter af Vodstrup (fornyet 1454),
- 1426 Kabel³⁾,
- 1427 Oxe,
- 1433 Dyre,
- 1433 Harbo,
- 1440 (1434) Ulfeld,
- 1440 Harbou,
- 1455 Udsen,
- 1459 Rantzau II,

medens det var noget sjældnere, at den nyadlede fik et fra sin »sponsor«s våben helt afvigende:

- 1430 Bonde af Thy⁴⁾,
- 1430 Jude,
- 1450 Fredberg I,
- 1452 Stråle (formentlig reelt en fornyelse af et ældre adelskab),
- 1455 Barfoed.

I den ældre adelshistoriske litteratur har man nøjedes med at tage stilling til dette problem i hvert enkelt tilfælde for sig, og her har man ikke sjældent været tilbøjelig til at formode, at denne generøse tildeling af gamle, højadelige våbenmærker måtte skyldes, at der var tale om slægtskab under en eller anden form, evt. et illegitimt forhold eller frugten af en mesalliance⁵⁾. Selvfølgelig er vi ikke i stand til med fuld sikkerhed at kunne

afvise noget sådant for hvert enkelt tilfælde. Men det må på den anden side på forhånd siges, at den samlede mængde af eksempler gør det lidet sandsynligt, at dette skulle være hovedreglen, d.v.s. at flertallet af de ældste danske adelsbreve blot skulle være en art legitimationsbreve snarere end egentlige nobilitationspatenter.

Men så står vi over for spørgsmålet: hvorfor optrådte højadelens medlemmer så ivrigt som formidlere ved nyadlinger, at de endog gerne medgav de således begunstigede deres eget gamle slægtsvåben? På dette som på så mange andre punkter kan det være lærerigt at betragte forholdene i udlandet. Vi ved, at det — i hvert fald i ældre tid — var almindeligt, at våbenoverensstemmelse næppe specielt indicerede slægtskab, men var et vidnesbyrd om »vasallitet«, at f. ex. en mindre adelsmand således gerne førte sin lensherres våben, evt. i briseret form⁶⁾. Ganske vist er det god latin at hævde, at vi her hjemme kun i yderst afsvæk-

ket form kendte til feudalisme og dermed til vasallitet, for ikke at sige undervasallitet. Men trods alt finder vi antydninger af, at i hvert fald visse træk heraf kunne optræde i Danmark.

Ikke få af disse ældste adelsbreve kendes nu kun fra Dueholms Diplomatarium⁷⁾, idet Dueholm johanniterkloster stod i et besynderligt nært forhold til egnens lavadel, der gerne skænkede det gods. Følgelig indførtes sådanne gavebreve i klostrets brevbog; men da en betydelig del af den senmiddelalderlige danske lavadel var af så beskeden karakter, at der tænkeligt kunne opstå tvivl om, hvorvidt givere virkelig havde været adelig (og dermed om det skænkede gods som adelsjord var skattefrit!), fandt klostret det på sin plads i flere tilfælde sammen med gavebrevet at meddele en afskrift af giverens adelsbrev. Takket være denne forsigtighed har vi således efterretning bevaret om det brev, hvorved ridderen hr. Anders Ovesen (Hvide) 1418 tillod brødrene Svenning og Mikkell Andersen (Vinter af Vodstrup) at føre sin moders våben, et brev der snart ansås for så gammelt, at kongen 1454 fandt det påkrævet at forny det ved et adelsbrev i den sidenhen brugelige form⁸⁾.

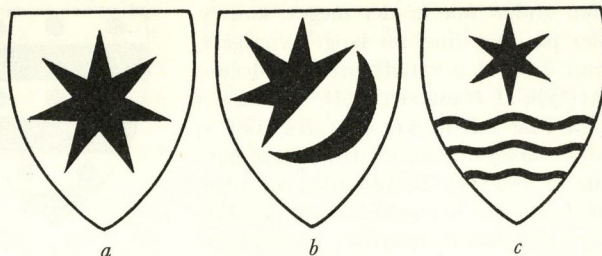
I adskillige tilfælde udtaler aktstykkerne lige ud, at de således nyadlede havde været i deres »sponsor«s tjeneste, vel nærmest som ridefogeder, godsbestyrere og lignende, således da hr. Lyder Kabel (vist 1426) skaffede »sin svend« Poul Jensen frihed og frelse med Kabelslægtens våben, eller da hr. Lyders enke fru Mette Due 1452 skaffede »sin tjener« Jens Poulsen frihed og frelse og umiddelbart derefter skænkede ham lidt jordegods⁹⁾; at fru Mette i dette tilfælde hverken skaffede sin tjener sit eget eller sin mands våben, skyldes muligvis, at allerede

Troels Dahlerup er født 1925 og blev 1952 cand. mag. i historie og kristendomskundskab. Efter i længere tid at have været arkivar ved Rigsarkivet blev han 1964 adjunkt ved Københavns Universitets teo-

logiske fakultet, hvor han nu er amanuensis, og har afleveret sin fornylig antagne disputats om »Det danske sysselprovsti i senmiddelalderen«. Hans interesse for Reformationens forudsætninger har bl. a. givet sig udslag i adelshistoriske arbejder, fortrinsvis ud fra det synspunkt, at 1536 også socialhistorisk udgør et betydeligt skel i dansk historie.

2. a. Erik Nielsen Gyldenstjerne 1406-41 (Thiset: Danske adelige sigiller ..., 1905, G xvi 8); b. Niels Nielsen (Harbo) 1433 (Danske Magazin 1 I s. 99); c. Knud Nielsen 1467 (Thiset G xvii 29).

Jens Poulsens fader skal være adlet, d.v.s. at der formentlig snarere var tale om en fornølse end en nyadling.

Et sådant tjenesteforhold kunne øjensynligt fortsætte igennem generationer. Når i det yderste Vestjylland (på Ringkøbingkanten) stjernevåbner er så almindelige, kan dette ses på baggrund af, at her dominerede *Gyldenstjerne*erne på Tim. Og her ser vi hr. Erik Nielsen Gyldenstjerne 1433 skaffe Niels Nielsen Harbo frihed med et våben bestående af en halvmåne hvori *en halv stjerne*, og 1440 en Knud Nielsen (Harbou) frihed med et våben, hvori *en stjerne* over tre bølger (i øvrigt praktisk talt identisk med de ligeledes vestjyske Rekhalsers og Stjerne-Juelers våben), se figur 2 a, b og c. I 1444 var en Jens Knudsen (utvivlsomt førnævnte Knud Nielsens søn) foged på Langtind, der da ejedes af hr. Eriks søn Niels Eriksen Gyldenstjerne, og denne modtog 1452 kvittering fra nok en søn af Knud Nielsen, Christiern Knudsen (Harbou), for tjenesteløn!

Vi har således god grund til at antage, at når det i 15. århundrede var så almindeligt, at en højadelsmand ved henvendelse til kronen skaffede en kandidat adelsbrev, var der i så fald gerne tale om en nobilitering af hans tjener (foged, »undervasal«), hvilken følgelig af herold-kollegiet i overensstemmelse med gammel udenlandsk praxis tildeltes sin sponsors våben, evt. i briseret form. I et enkelt

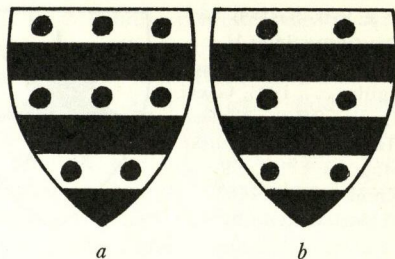
tilfælde er vi tilmed i den lykkelige situation klart at kunne afvise enhver mulighed for slægtskab mellem den nyadlede og hans sponsor: 1433 fik en Poul Madsen frihed og frelse på forbøn af Iver Jensen Dyre, naturligvis med dennes våben: de to vesselhorn (se Heraldisk Tidsskrift nr. 1, 1960, p. 31). Senere finder vi Poul Madsens datter Anne Poulsdatter gift med Iver Jensens brodersøn, hvilket ifølge den kanoniske rets rigoristiske ægteskabsregler udelukker, at de pågældende har stået i slægtskabsforhold til hinanden, det være sig officielt eller blot illegitimt.

Men for at kunne opnå nogenlunde vished om dette forhold må vi prøve at gå den modsatte vej, dvs. at vi gennemgår en række tilfælde af våben-slægtskab og derigennem søger bekræftelse på denne teori om »undervasallitet«. Een ting er i hvert fald ganske givet, at det yderst beskedne antal kendte adelsbreve fra denne tid (indtil 1459 kender vi blot en tyve stykker, det være sig i original, afskrift eller referat) kun kan repræsentere en ganske beskedne del af denne tids tilgang til den danske adel, jævnfør at der fra samme periode kendes en 60-70 svenske adelsbreve¹⁰). Muligvis er langt op i tiden ikke blot adelige udlændinge, men også ufri indlændinge stiltiende blevet reciperet i den danske adel, dvs. anerkendt *de facto* uden egentligt adelspatent. På

den anden side er der meget, som tyder på, at adling var langt hyppigere, end disse få bevarede breve indicerer. At Erik af Pommern skulle have adlet den lille lollandske slægt *Rå*, ved vi alene derigennem, at den lokale lensmand 1450 fik besked på i sit regnskab at gøre bemærkning om, at slægtens gods var skattefrit¹¹). Om den beskedne, såkaldt »Tridie«-slægts adling melder Niels Clementsens regnskabsbog fra begyndelsen af 16. århundrede¹²), at slægtens første mand, Søren Markvardsen, skyldte ham penge, fordi han havde hjulpet ham til hans frihed, mon ligefrem optrådt som hans sponsor?

Hvorfor er der da bevaret så forsvindende få danske adelsbreve, og det såvel i forhold til de langt talrigere svenske som til den formentlig ret betydelige tilgang til den danske adel? Forklaringen, eller i hvert fald en del deraf, finder vi ved at betragte de bevarede adelsbreve, der groft kan deles i to grupper, en mindre, der fortrinsvis omfatter »patricieradel« (dvs. nobilitering af borgmestre og rådmænd m. fl.), og en noget større, som praktisk aldrig gav anledning til en levedygtig slægt, dvs. at sådanne adelsbreve omtrent med det samme gik hen og fik udelukkende »historisk« interesse. Heraf følger, at vi blandt den under »adelsvælden« blomstrende adel så at sige aldrig finder brevadels-slægter, men næsten udelukkende »uradel«.

Det er følgelig uhyre nærliggende at antage, at det under adelsvælden simpelt hen ikke var »fint« at være af brevadel, og da kriteriet for at tilhøre adelen nu i praxis var, at ens slægt havde været adelig i 1536 (dvs. havde underskrevet Recessen, »adelsvældens grundlov«), kunne man med sindsro lade et eventuelt adelsbrev gå

3. a. Joachim Flemming 1445 (Thiset L iv 3); b. Hans Navl 1475 (L iv 11).

i glemme og i stedet lade de kommende generationers slægtbogs- og ligprædikenforfattere skaffe slægten en tilpas glørværdig middelalderlig fortid. På denne måde finder vi i alt fald en fuldt ud tilfredsstillende forklaring på såvel det ringe antal bevarede middelalderlige adelsbreve som på at de få i behold værende breve fortrinsvis omhandler »mistænelige« slægter som den patricieradel, der på grund af købmandserhverv ofte havde behov for at kunne dokumentere adelskabet, eller den allerfattigste lavadel. Som eksempel herpå kan nævnes slægten Griis af Halland, hvis 1452 af Christiern I udstedte adelsbrev alene kendes, fordi et i 1546 levende familiedlem under Grevens Fejde havde mistet alle sine papirer og nu ønskede, og opnåede, en kgl. stadfæstelse på sine rettigheder¹³).

Under det følgende forsøg på »kontraprøve« vil der ikke blive taget stilling til, hvorvidt et nyt adelskab i hvert enkelt tilfælde skyldes et virkeligt kongebrev eller blot en mere eller mindre stiltiende anerkendelse, selv om jeg under hensyn til heroldvæsenets velorganiserede stade unægtelig er mest tilbøjelig til at gå ud fra, at der normalt må have foreligget et egentligt (om end nu tabt) diplom. Allerede Anders Thiset var opmærk-

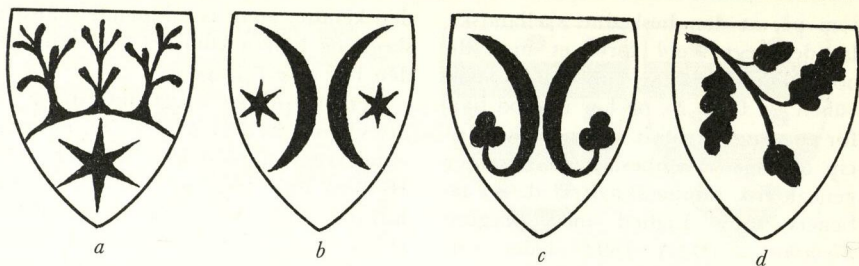
som på, at den beskedne sjællandske lavadelsslægt *Navl* førte et med de højadelige Flemminger næsten identisk våben (se figur 3), og her undlod han for en gangs skyld at anvende sit princip at søge våbenbeslægtede familier genealogisk sammenknyttet, da »Vaabenets store Lighed med Slægten *Flemmings* (DAA 1892) lader formode, at den havde samme Herkomst som denne Slægt, men en Forbindelse mellem dem kan ellers ikke paavises, og i Anseelse stod den ikke nær Maal med denne Slægt¹⁴⁾.

Lad os da forsøge at udrede slægten Navls oprindelse. Den første kendte mand, Hans Navl, var 1454 simpel »husfoged« på Kalundborg Slot, måske lidt finere end en by- eller ridefoged, men efter hans placering i de to aktskykker, hvorfra han dette år kendes, næppe meget fornemmere. Som så mange folk i tilsvarende stilling på »overdrevet« mellem adel og ufri foged søgte Hans Navl snart efter i kirkens tjeneste, og som foged-lensmand på Roskildebispens gård Marup kaldes han 1457 *våbner*. Senere (1470) avancerede han til virkelig *lensmand* på selveste Kalundborg Slot, men betegnende nok først, da dronning Dorothea havde fået slottet overdraget; thi de såre økonomiske danske dronninger betjente sig netop fortrinsvis af lavadelige og dermed billigere fogeder! Men hvad kan da baggrunden være for, at husfoged Hans Navl i løbet af ret kort tid bliver til hovedsmand og lensmand på Kalundborg? En administrativ dygtighed har han selvfølgelig været, og noget har fornuftige ægteskaber vel betydet; først var han vist gift med en kvinde af slægten Griis af Nordrup (i øvrigt en slægt der næsten må siges at have specialiseret sig i administration af kirkegods), dernæst med Cecilie Saxtrup af

den kendte, men da uddøende skånske slægt, og herfra kom vel midlerne til den fortsatte opstigen.

Den heraldiske baggrund finder vi utvivlsomt, hvis vi ud fra den anførte »undervasallitets«-teori spørger os: Hvilken højadelsslægt dominerede på Kalundborgkanten i tiden forud for Hans Navls karriere? Og svaret bliver naturligvis: slægten Flemming, hvis medlemmer fra slutningen af 14. århundrede var lensmænd på slottet, således hr. Herman Flemming 1397 og 1407, og dennes søn hr. Joachim i hvert fald 1444/45; at Hans Navl havde i hvert fald nogen kontakt med denne slægt, fremgår af, at han 1457 opholdt sig på Atterup (i Ods Herred) ikke langt fra Kalundborg og dér medbeseglede et af gårdens ejer, hr. Bo Flemmings dokumenter. Følgelig har vi al mulig grund til at formode, at den klare våbenoverensstemmelse skyldes, at de højadelige Flemminger på et eller andet tidspunkt har skaffet deres trofaste faktotum (tjener, ridefoged, klient eller, om man vil: »undervasal«) adelsbrev, formentlig ved henvendelse til kongen, hvis herolder følgelig tildelte den nyadlede et af sponsors våben afledt skjoldmærke.

I sit enorme og banebrydende ordningsarbejde gik Thiset principielt ud fra, at våbenslægtskab måtte indicere kødeligt slægtskab, hvorfor vi må holde os for øje, at vi gang på gang i hans stamtavler (ofte dog snarere at betegne som forslag eller første udkast) under en højadelsslægt finder placeret »sidelinier« af forarmede slægtninge, hvor vi efter den her fremsatte teori bør have muligheden for klienter eller undervasaller in mente; alligevel viser det sig, at også hvad angår denne specielle teori, er Thiset faktisk den første, der her hjemme har været inde på problemet!

4. a. Hvittenstiern 1598 (Thiset G vii 1); b. Biskop Niels Clausen »Skade« 1489 (Danske gejstlige sigiller, 1886, 311, jvf. Thiset G x 2); c. Skade II 1546 (G ix 1); d. Skade I 1546 (F vi 5).

Da den østjyske lavadelsslægt, som vi kalder »Hvittenstiern«, fører en halvmåne om en stjerne, dvs. nøjagtigt »halvdelen« af det våben, som førtes af Århusbispens Niels Clausen »Skade-Kraus« — se figur 4 a og b — foreslog Thiset¹⁵), at det var ham (biskop fra 1480, resigneret 1520), der skaffede denne slægt adelskab, og det så meget naturligere, som dens første kendte mand 1511 var bispens »køgemester«, altså indtog en vigtig post i stiftets administration. Noget tyder på, at biskop Niels Clausen har været forekommende over for flere af sine underordnede; thi den østjyske slægt som kaldes »Skade II« fører et våben, der er så at sige identisk med bispens, blot at dennes stjerner her er ændret til kløverblade (se figur 4 c), hvilke dog i 17. århundrede ændredes til stjerner, hvorefter bispens, der tilhørte en navnløs sjællandsk slægt, fik tillagt Skade-navnet! Og i betragtning af de betydelige forandringer, som lavadelens våbener ikke mindst på reformationstiden kunne undergå¹⁶), må vi også have den egentlige slægt Skade (I) for øje; thi ganske vist kan dennes først 1546 kendte våben bedst karakteriseres som en egegren med blade og agern (se figur 4 d), men det kan på ingen måde udelukkes, at det fra først

af var en halvmåne omgivet enten af stjerner eller af blade.

Vender vi os dernæst til de tidligere i dette tidsskrift omtalte våbengrupper, slægter, eller snarere grupper af slægter, der i samme landsdel førte samme eller i hvert fald beslægtede våben¹⁶), er det uhyre nærliggende at anvende nærværende teori. At vi således i Vendsyssel fortrinsvis møder slægter, der fører »tre ting« i våbenet, kan tænkeligt forklares derved, at lavadelen stod i klient- eller vasalforhold til højadelen og følgelig førte dennes våbener, evt. i brisure. Men også uden for Jylland finder vi spor af dette forhold, idet de sjællandske småslægter Griis af Nordrup og Fikkelsen på dette grundlag kan tænkes at være klienter af den gamle, med Hviderne beslægtede slægt *Rani*¹⁷).

I senmiddelalderen dukker der på Sjælland en lang række ganske ubetydelige småslægter op, som fører en Ibskal i en halvmåne. Da vi blandt disse finder Roskildebispens Oluf Mortensen »Baden«¹⁸), biskop 1461-85, er det efter min mening en nok så tiltalende teori at opfatte ham som sponsor for en del af disse især inden for kirkens godsadministration virksomme personer som med Adelsårbo-

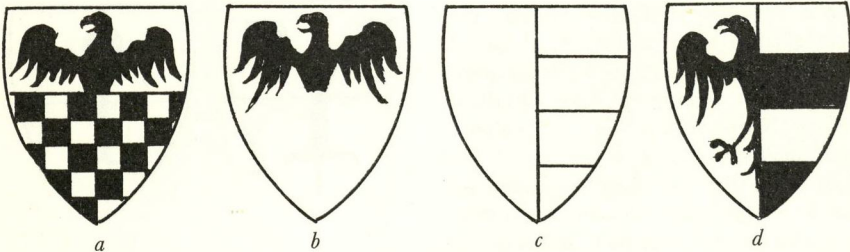
gen at antage et ganske ubeviseligt slægtsskabsforhold. I øvrigt er det værd at bemærke, at een af denne biskops forgængere var Jens Pedersen (biskop 1431-48) af slægten »Jernskæg«, der førte netop en Ibskal i sit våben, dvs. at såvel Oluf Mortensen som flere andre af denne slægtsgruppe »Baden« tænkeligt kan have deres våben som en brisering af Jernskægslægtens.

Enhver kan selv, det være sig på grundlag af Adelsårbogens stamtavler eller Thisets seglværk, forsøge at finde frem til andre egnede eksempler på denne teori. Her skal jeg blot anføre nok et par mulige vidnesbyrd om denne heraldiske »undervasallitet«. På Nordfyn dominerede i senmiddelalderen de vendiske *Podebusker*, der i lighed med så mange andre pommerske adelsslægter førte et delt skjold, hvis nederste felt var skaktavlet¹⁹), medens de i øverste felt havde en halv ørn. I sidste halvdel af 15. århundrede dukker der en Poul Pedersen i Jersore op, hvis segl (se figur 5 a og b) viser netop den halve ørn i seglets øverste halvdel (medens den nederste del er utydelig, måske udslidt).

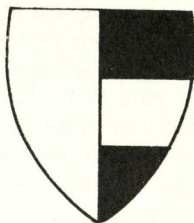
Nogen form for slægtskab mellem denne lavadelsmand og de højfornemme Podebusker kan vi ikke påvise; bl. a. førte disse højst karakteristiske fornavne (Predbjørn og Claus). Nogen

anden forbindelse mellem Podebuskerne og Poul Pedersen end denne våbenlighed er ej heller kendt; men da Jersore, som Poul Pedersen skriver sig til, ligger i Klinte Sogn, dvs. lige op til Kørup, Podebuskernes gamle herresæde i nabosognet Krogsbølle, er det unægteligt fristende at antage, at Poul Pedersens adelskab skyldes, om ikke hans egen, så eventuelt hans faders forbindelse med højadelsslægten, der skaffede deres klient frihed og frelse med et af deres eget afledt våben.

Mere hypotetisk, men nok så spændende, er et andet ørnevåben fra Jersore. Her levede omtrent samtidig med ovennævnte Poul Pedersen en Jørgen Borkvardsen, der i Adelsårbogen²⁰) placeres under slægten Limbek, idet udgiveren dog fremhæver, at denne antagelse ikke bestyrkes af det førte våben, der afviger stærkt fra Limbekernes. Snarere måtte man antage, at denne Jørgen var en søn af en Borkvard Fikkese, der førte et delt skjold, hvis første felt var tomt, medens det andet var tredelt (se figur 5 c). Vel førte Jørgen Borkvardsen et på samme måde inddelt våben (figur 5 d), men i det første felt finder vi nu en halv ørn, en våbenforbedring, der tænkeligt skyldes, at han ved at slå sig ned i Jersore var kommet inden for Podebuskernes »interessesfære«!

5. a. Podebusk (Thiset D xxx 1-13); b. Poul Pedersen 1461-86 (D xxix 1); c. Borkvard Fikkese 1480-81 (L xii 1); d. Jørgen Borkvardsen 1490 (D xxvi 1).

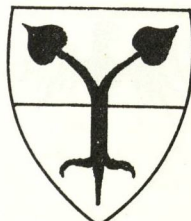
6. Jesper Norby 1453 (Thiset L xi 9).

Til slut skal anføres et eksempel på faren ved ukritisk at godtage det af Thiset knæsatte princip at udlede slægtskab af en simpel våbenoverensstemmelse. Den fynske lavadelsslægt Norby af Uggerslev førte et våben, der i skjoldets deling var identisk med det, der førtes af de gamle, omkr. 1400 uddøde Altena'er (se figur 6), hvilket ledte Thiset ind på tanken, at disse Norbyer var en »genopstået« gren af den uddøde slægt²¹). Den første mand, Jesper Norby, var på sine gamle dage husfoged hos den berømte (eller, om man vil, berygtede) godssamler Bent Bille, der havde »arvet« ham fra sin svigerfader Eggert Frille, og Jesper Norby fulgte troligt disse mænd som foged på deres len, fra København til Hindsgavl og derfra til Tranekær, dvs. at han var en typisk »undervasal«, beskæftiget med at administrere ikke sit eget gods, men sin herres anliggender. Men hvor stammede hans våbenmærke fra?

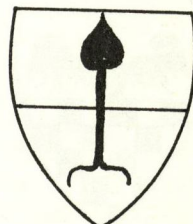
Nu var Eggert Frilles moder, fru Ermegård Altena, blandt de sidste af sin slægt, hvad der gav Thiset grundlag for en hypotese, ifølge hvilken Jesper Norby ikke blot var våben-, men ligefrem blodsbeslægtet med fru Ermegård, dvs. at Eggert formentlig havde støttet Jesper Norby, fordi denne tilhørte en forarmet sidelinie af hans mødrene slægt. Ud fra min her anvendte teori vil det nu være langt

sandsynligere, at ligesom Jesper Norby siden overtoges af svigersønnen Bent Bille, havde Eggert Frille selv »arvet« dette slægtens tro faktotum fra sin moder, hvorfor det blev dennes våben, og ikke Eggert Frilles, som de Uggerslev-Norbyer kom til at føre. Når derimod de fynske Brokker af Barløse (II) kom til at føre et våben, der, endog hvad farverne angår (en grøn plante i et af rødt og sølv delt skjold), er Frillernes såre ligt (se figur 7), behøver vi ikke længere med Thiset opretholde en besværlig og højst hypotetisk stamtavle for derved at gøre denne lavadelsslægt til en sidelinie af Frillerne²²), idet vi indtil videre kan postulere, at det snarere var et klient- eller »undervasal«-forhold, der lå bag våbenslægtskabet.

I øvrigt kan vi i flere tilfælde bag de ældste adelsbrevs knappe formulering ane gangen i våbentildelingen. Når således Jørgen Lauridsen Oxe 1455 skaffer en Niels Knudsen frihed og frelse med adelsmanden Svend Torbernens *Udsens* våben, er den simple forklaring vel den, at da Udsen-slægten ville skaffe sin klient adelskab, lovede Jørgen Oxe at henvende sig til kronen derom, hvorfor det blev Jørgen Oxe, der i brevet kom til at stå som sponsor; men det våben som den nyadlede skulle føre, måtte naturligvis

a

b

7. a. Eggert Frille 1434 (Thiset F Ixiii 3);
b. Peder Brok 1528 (F lii 14).

blive de Udsen'ers. Jævnfør, at da hr. Anders Ovesen Hvide i 1418 skaffede slægten Vinter af Vodstrup frihed, var det med hr. Anders' *moders* våben, formentlig fordi det var hendes »undervasaller«, som sønnen rejste til kongen for at få nobilitetet.

Med statsomvæltningen af 1536 ændredes ikke blot den danske kirkes forhold; også for adelen fik den betydelige konsekvenser. På baggrund af den følgende tids »adelsvælde« er vi ofte tilbøjelige til ganske anakronistisk at forestille os også senmiddelalderens »adel« — NB dette ord kommer betegnende nok først i brug her hjemme omkr. midten af det 16. århundrede — som noget særlig fornemt. Men ikke mindst takket være heraldikken bliver vi nu i stand til at få et betydeligt mere varieret billede; thi foruden storgodsejere, kongelige lensmænd og rigsråder rummede senmiddelalderens adel folk af langt ringere stand, ikke blot rådmænd, men også ridefogeder og godsadministratorer, eller om man vil: »undervasaller«.

Noter

- 1) Således Jan Ranke i *Heraldisk Tidsskrift* nr. 3, 1961, p. 105 ff, og S. T. Achen i nr. 15, 1967, p. 201 ff, jvf. min omtale deraf i nr. 12, 1965, p. 65 ff, specielt p. 74 med henvisning til, at allerede Henry Petersen 1884 var inde på tanken.
- 2) *Heraldisk Tidsskrift* nr. 1, 1960, p. 27 ff, jvf. også samme i *Kulturhistorisk Leksikon* VI, 1961, sp. 482 ff.
- 3) Det er fornylig lykkedes mig at genfinde det godt »gemte« adelsbrev (fejlagtigt dateret 1441) i Niels Krags våbenbog i Rigsarkivet.
- 4) Jvf. Knud Pranges diskussion af våbenet i »By og Bol« nr. 5, 1964, specielt p. 64.
- 5) Se således *Danske Magazin* 1 I, 1745, p. 99, og II, 1746, p. 34 f, samt Kr. Erslev i *Danmark Riges Historie* II, 1905, p. 640.
- 6) Jvf. Jan Ranekes i note 1 nævnte artikel.
- 7) Udgivet 1872 af Oluf Nielsen.
- 8) Samme p. 33 f.
- 9) Samme p. 71 f.
- 10) Löfquist: *Om riddarväsen och frälshe* i nordisk medeltid, 1935, p. 241 ff.
- 11) Eline Gøyes *Jordebog*, udgivet af A. Thiset, 1892, p. 129.
- 12) *Jyske Samlinger* 2 I, 1886, p. 212 med note 8.
- 13) *Danske Kancelliregistranter*, 1881–82, p. 306 f.
- 14) *Danmarks Adels Årbog* 1906, p. 298.
- 15) *Danmarks Adels Årbog* 1898, p. 235.
- 16) Jvf. min artikel i *Heraldisk Tidsskrift* nr. 12, 1965, p. 65 ff.
- 17) *Heraldisk Tidsskrift* nr. 12, 1965, p. 79.
- 18) *Danmarks Adels Årbog* 1884.
- 19) S. T. Achen i *Heraldisk Tidsskrift* nr. 15, 1967, p. 202.
- 20) *Danmarks Adels Årbog* 1902 p. 268 f med note.
- 21) Se *Danske Magazin* 5 VI, 1909, specielt p. 19 f.
- 22) *Danmarks Adels Årbog* 1889 p. 109 f og 1892 p. 150 f.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.